

شاخصه‌های مکتب مقاومت از منظر مقام معظم رهبری

زهرا دیدبان^۱

چکیده

مکتب مقاومت به عنوان یک نیروی مؤثر در تحولات منطقه‌ای و جهانی، ریشه در آموزه‌های دینی و تجارب تاریخی دارد. این مکتب، با هدف حفظ هویت، استقلال و ارزش‌های اسلامی در برابر تهدیدات و فشارهای خارجی شکل گرفته است. اهمیت این موضوع از آنجا ناشی می‌شود که مقاومت اسلامی نه تنها به عنوان یک حق، بلکه به عنوان یک وظیفه شرعی و انسانی مطرح شده و در قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم السلام) مورد تأکید قرار گرفته است. با این حال، مفهوم مقاومت اغلب به صورت سطحی و بدون توجه به شاخصه‌های اصلی آن بررسی می‌شود. این مقاله با بررسی بیانات مقام معظم رهبری، شاخصه‌های مکتب مقاومت را در دو بعد ایجابی و سلبی تحلیل می‌کند. روش این نوشتار توصیفی است و تکیه بر منابع کتابخانه‌ای دارد. حاصل این است که در بعد ایجابی، شاخصه‌هایی همچون ایمان و اعتقاد راسخ به خداوند، استقامت و پایداری در برابر دشمن، وحدت و همبستگی، خودباوری و اتکا به توان داخلی، از ارکان اصلی این مکتب به شمار می‌روند. این شاخصه‌ها، مقاومت را به یک حرکت پویا و سازنده تبدیل می‌کنند که هدف آن، ایجاد تغییرات مثبت در جوامع اسلامی و جهان است. در بعد سلبی، عواملی همچون ضعف و سستی در برابر دشمن، انفعال و بی‌کفایتی، تفرقه و اختلاف، و وابستگی به قدرت‌های خارجی، به عنوان تهدیداتی برای مکتب مقاومت مطرح می‌شوند. این عوامل، نه تنها باعث تضعیف روحیه مقاومت می‌شوند، بلکه زمینه را برای پیشروی دشمن و تحمیل خواسته‌هایش فراهم می‌کنند. بنابراین، مقابله با این عوامل و پرهیز از آن‌ها، از ضروریات حفظ و تحکیم مکتب مقاومت است.

کلیدواژه: استکبار، بُعد ایجابی، بُعد سلبی، مکتب مقاومت، مقاومت اسلامی.

۱. سطح دو؛ حوزه علمیه زینبیه آبیک.

مقدمه

در دنیای امروز، مفهوم مقاومت اسلامی به عنوان یک نیروی مؤثر در تحولات منطقه‌ای و جهانی مطرح است. این مفهوم، که ریشه در آموزه‌های دینی و تجارب تاریخی دارد، به مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و رویکردها اشاره دارد که هدف آن، حفظ هویت، استقلال، و ارزش‌های اسلامی در برابر تهدیدات و فشارهای خارجی است. مقاومت اسلامی تنها یک واکنش به تهاجم نیست، بلکه یک حرکت پویا و سازنده است که به دنبال ایجاد تغییرات مثبت در جوامع اسلامی و جهان است. مقاومت، به عنوان یک اصل اساسی، در قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) مورد تأکید قرار گرفته است. قرآن، مسلمانان را به ایستادگی در برابر ظلم و ستم، دفاع از حقوق خود، و حفظ ارزش‌های الهی دعوت می‌کند. روایات نیز، با تبیین ابعاد مختلف مقاومت، الگوهای عملی برای مواجهه با چالش‌ها ارائه می‌دهند. این آموزه‌ها، مقاومت را نه تنها به عنوان یک حق، بلکه به عنوان یک وظیفه شرعی و انسانی مطرح می‌کنند و آن را به عنوان یک مکتب، به جهان اسلام معرفی کرده‌اند. در کنار این امر، شاخصه‌های مکتب مقاومت نیز مورد توجه آیات و روایات بوده است.

بر همین اساس، در بیانات مقام معظم رهبری نیز در عصر حاضر مکتب مقاومت جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده است و با توجه به تلاش‌های استکبار علیه اسلام در عصر حاضر، ایشان در این خصوص مطالب فراوانی را ایراد کرده‌اند. از جمله اینکه شاخصه‌های مقاومت اسلامی در بیانات ایشان نمود پیدا کرده است.

بررسی شاخصه‌های مکتب مقاومت از منظر مقام معظم رهبری، هم به روشن‌سازی و تبیین دقیق این مفهوم کلیدی در سیاست و فرهنگ ایران کمک می‌کند و هم به ارائه چارچوب نظری برای درک بهتر و عمیق‌تر مواضع و راهبردهای جمهوری اسلامی می‌انجامد؛ از این رو دارای اهمیت است.

در این مقاله، هدف این است که با بررسی عمیق و تحلیلی، به این سوال پاسخ داده شود که شاخصه‌های مقاومت از منظر مقام معظم رهبری کدام است؟. هدف، ارائه یک چارچوب نظری و عملی برای شناخت و ارزیابی شاخصه‌های مقاومت اسلامی است. این شاخصه‌ها، می‌توانند به عنوان معیارهایی برای تشخیص و تمایز بین مقاومت اصیل و انحرافی، و ارزیابی عملکرد جنبش‌های مقاومت

مورد استفاده قرار گیرند. امید است که این مقاله، گامی در جهت تبیین و تقویت مفهوم مقاومت اسلامی، و کمک به شناخت بهتر این پدیده مهم در جهان اسلام باشد.

ضرورت این تحقیق از آنجا ناشی می‌شود که مفهوم مقاومت اسلامی، با وجود اهمیت فراوان، اغلب به صورت سطحی و بدون توجه به شاخصه‌های اصلی آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. این تحقیق با تبیین دقیق این شاخصه‌ها، به تمایز مقاومت اصیل از انحرافی کمک کرده و معیارهایی برای ارزیابی عملکرد جنبش‌های مقاومت ارائه می‌دهد که در نهایت، به تقویت و هدایت صحیح این جنبش‌ها در راستای اهداف اسلامی منجر می‌شود. به علاوه اینکه، اصل این بحث، ضرورت مقاومت اسلامی و توجه ویژه به آن، برای تمام مسلمانان را روشن خواهد ساخت.

با بررسی انجام‌شده در منابع علمی داخلی، آثاری مرتبط با موضوع مقاومت اسلامی یافت شده‌اند که در ادامه به منظور تعیین جایگاه و نوآوری این مقاله، به آن‌ها اشاره می‌شود. به عنوان مثال:

۱. کتاب: «*مولفه‌های فرهنگی گفتمان مقاومت اسلامی در خاورمیانه*» اثر امیر دبیری مهر؛ با تمرکز بر ابعاد فرهنگی گفتمان مقاومت، مباحثی را در این زمینه مطرح کرده است. با این حال، لازم به ذکر است که این کتاب، بیشتر به تشریح مولفه‌های سیاسی مقاومت می‌پردازد و این مقاله تلاش دارد با تمرکز بیشتر بر شاخصه‌های قرآنی و روایی، دیدگاه اسلام را تشریح کند.

۲. مقاله: «*مولفه‌های گفتمان فرهنگی مقاومت در جهان اسلام*» نوشته مهدی ناظمی اردکانی؛ وجه تمایز نوشتار پیش رو، با مقاله نام برده شده، در این است که در مقاله مذکور رویکرد اصلی بیانات رهبری است.

۳. مقاله: «*نگرشی قرآنی بر راهبردهای مقاومت در مقابله با دشمنان در عصر حاضر*»، اثر اصغر طهماسبی؛ در این اثر نیز راهبردهای مقاومت تبیین شده با این تفاوت که در این مقاله، شاخصه‌های مقاومت به طور خصوص بیان نشده است.

آثاری نامبرده گرچه در این زمینه نافع هستند، اما محوریت آنها شاخصه‌های مقاومت از منظر مقام معظم رهبری نبوده است؛ از این رو نوشتار حاضر می‌تواند خلأ موجود در این بحث را مرتفع سازد و گامی جهت شناخت مکتب مقاومت در اندیشه رهبری باشد.

مفهوم شناسی

پیش از ورود به بحث اصلی، در ابتدا در مورد برخی از مفاهیم کلیدی این مقاله، از منظر لغت و اصطلاح بحث خواهد شد.

(۱) مقاومت

واژه مقاومت در زبان عربی و فارسی استعمال می شود و ریشه آن در زبان عربی از ماده « قوم » است که به باب مفاعله رفته است. ماده قوم در اصل به معنای ایستادگی و ضد نشستن به کار می رود.^۱ به گفته علامه مصطفوی در کتاب التحقيق، ریشه قوم در اصل به معنای ایستادگی و ضد نشستن است و به معنای قوت و فعلیت در عمل نیز به کار می رود که هم شامل امور مادی و هم معنوی می شود.^۲ با این توضیح می توان معنای مقاومت را نیز به مقاومت مادی و معنوی تقسیم کرد.

قوام به معنای ستون و اساس هر چیزی است که استواری آن چیز بر آن بنا شده است.^۳ بر همین اساس، مقاومت در لغت عربی به معنای توان تحمل مشکلات و صبر بر سختی ها به کار می رود.^۴ در زبان فارسی نیز مقاومت به معنای ایستادگی، پافشاری، دوام، استحکام و قدرت به کار می رود.^۵

در اصطلاح علوم سیاسی معمولاً مراد از گروه مقاومت سلسله نیروهای جنگی یا شبه جنگی هستند که در داخل یا خارج از شهر بر دشمن حمله می برند.^۶ از منظر مقام معظم رهبری، معنای مقاومت این است که انسان یک راهی را انتخاب کند که آن را راه حق می داند، راه درست می داند، و در این راه شروع به حرکت کند و موانع نتواند او را از حرکت در این راه منصرف کند و او را متوقف کند؛ این معنای مقاومت است.^۷

۱. قرشی، قاموس قرآن، ج ۷ ص ۴۷؛ راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ج ۱ ص ۶۹۰.

۲. مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹ ص ۳۴۱.

۳. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۲ ص ۴۹۹.

۴. جمعی از محققین، المنجد فی اللغة العربیة المعاصرة، ص ۱۲۰۰.

۵. دهخدا، فرهنگ متوسط دهخدا، ج ۲ ص ۲۷۸۲؛ نفیسی، فرهنگ نفیسی، ج ۵ ص ۳۴۴۷.

۶. بستانی، فرهنگ ابجدی، ص ۱۴۸؛ جمعی از محققین، المنجد فی اللغة العربیة المعاصرة، ص ۱۲۰۰.

۷. مؤسسه فرهنگی انتشارات انقلاب اسلامی، اندیشه مقاومت، ص ۱۷.

۲) مکتب

این واژه در لغت عربی و زبان فارسی استعمال می شود. ریشه اصلی آن از ماده «کتب» به معنای نوشتن است. مکتب اسم مکان، اسم زمان و مصدر از همین ماده است؛ از این رو، به محل تعلیم و تعلم، و همچنین کتابخانه که محل کسب علم است مکتب گفته می شود.^۱ همچنین، در زبان عربی معاصر به اداره و سازمان‌های که اسناد و مدارک در آن ثبت و ضبط می شود نیز به همین اعتبار مکتب گفته می شود.^۲

در زبان فارسی نیز مکتب به معنای جای کتاب خواندن، دبیرستان، محل آموزش کودکان مکتب گفته شده است. به علاوه، به مجموع اندیشه‌ها و افکار یک استاد که در جمعی نفوذ یافته باشد یا یک نظر فلسفی و ادبی و جز اینها و همچنین مجموع هنرمندان یک ملت یا یک شهر با علاقه خاصی که در اجرا و بیان هنر دارند مکتب گفته می شود^۳؛ مثلاً مکتب هنری ایران، مکتب فلسفی ملاصدرا، مکتب فقهی شیخ انصاری و مانند آن. در این نوشتار معنای اخیر مورد نظر است.

در اصطلاح علوم نیز هرگاه مکتب گفته می شود، معنای اخیری که ذکر گردید مراد است. از دیدگاه مقام معظم رهبری، مکتبی به معنای واقعی مکتب است که دارای سه شاخصه باشد: متکی بر جهان بینی توحیدی بودن، به روز بودن و پاسخگو بودن به مسایل نوپدید، داشتن پویایی و نشاط.^۴

شاخصه‌های مکتب مقاومت از منظر مقام معظم رهبری

بعد از تبیین مقدمات، اکنون در مورد محور اصلی این مقاله بحث خواهد شد. با تدبر در بیانات رهبری، می توان شاخصه‌های مکتب مقاومت اسلامی را به دو دسته کلی تقسیم نمود: شاخصه‌های ایجابی که بیانگر ویژگی‌ها و بایسته‌های ممتازی هستند که یک گفتمان مقاومت اسلامی مطلوب، از منظر اسلام، باید دارا باشد، و شاخصه‌های سلبی که ناظر بر نبایسته‌ها و ویژگی‌هایی هستند که یک مکتب مقاومت اسلامی باید از آن‌ها مبرا باشد. در ابتدا در بعد اول بحث خواهد شد.

۱. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱ ص ۶۹۹؛ مصطفی ابراهیم، المعجم الوسیط، ج ۲ ص ۷۷۵.

۲. جمعی از محققان، المنجد فی اللغة العربیة المعاصرة، ص ۱۲۱۴.

۳. دهخدا، فرهنگ متوسط دهخدا، ج ۲ ص ۲۷۹۳.

۴. مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، خط امام، ص ۱۴.

« اما در برابر دشمن جز استقامت هیچ راه دیگری وجود ندارد و تجربه‌ی تاریخی نشان داده که نرمی و نشان دادن ضعف، جز بر روحیه‌ی زیاده‌خواهی او نیفزوده است. ... نیروهای مؤمن انقلابی در همه‌ی شرایط باید آماده‌ی مبارزه و جانفشانی در برابر دشمن باشند و اصل وجود این روحیه، از عوامل بازدارنده‌ی دشمن در همه‌ی جبهه‌های نبرد است.»^۱

بنابراین، عدم ضعف و سستی در جبهه مقاومت اسلامی، نه تنها به عنوان یک اصل بنیادین شناخته می‌شود، بلکه ناشی از ایمان و اعتقاد عمیق به خداوند و تلاش دائمی برای دستیابی به اهداف است. این ویژگی، مسلمانان را قادر می‌سازد تا با عزت و سر بلندی در برابر هر نوع تهدیدی بایستند و از آرمان‌های اسلامی خود دفاع کنند.

۴) بی‌کفایتی و انفعال

انفعال در برابر دشمن و بی‌کفایتی، از جمله ویژگی‌هایی است که می‌تواند به عنوان شاخصه‌ای منفی در تحلیل مکتب مقاومت مورد توجه قرار گیرد. این رویکرد، نشان‌دهنده فقدان اراده و عزم لازم برای مقابله با تهدیدات و چالش‌هاست. انفعال، نه تنها باعث تضعیف روحیه مقاومت می‌شود، بلکه زمینه را برای پیشروی دشمن و تحمیل خواسته‌هایش فراهم می‌کند. بی‌کفایتی نیز، به عنوان عاملی بازدارنده، مانع از اتخاذ تصمیمات به موقع و اجرای راهکارهای مؤثر در برابر دشمن می‌گردد. در نتیجه، این دو عامل، می‌توانند به عنوان تهدیدی جدی برای پایداری و موفقیت هر مکتب مقاومت تلقی شوند.

بر اساس تعالیم اسلامی، وجود مؤمن مانند کوهی استوار است که در برابر تحریکات خارجی، دچار انفعال و خودباختگی نمی‌شود، بلکه با صلابت و قوت اراده به مسیر خود ادامه می‌دهد.^۲ رهبر انقلاب اسلامی در تبیین و ضرورت وجود این شاخصه در جبهه مقاومت در عصر حاضر می‌فرماید:

« ملت‌های مسلمان در ۱۵۰ سال اخیر، نقشی در سرنوشت کشورها و دولتهای خود نداشته و به جز استثناهای معدود، یکسره با سیاست دولتهای متجاوز غربی مدیریت شده و دستخوش طمع‌ورزی و دخالت و شرارت آنها بوده‌اند. عقب‌ماندگی علمی و وابستگی سیاسی امروز بسیاری از کشورها

۱. مؤسسه فرهنگی انتشارات انقلاب اسلامی، **مرگ تاجران،** ص ۵.

۲. محمدی ری شهری، **کرائم قرآن،** ص ۲۹۲.

محصول آن **انفعال و بی‌کفایتی** است. ملت‌های ما، جوانان ما، دانشمندان ما، علمای دینی و روشنفکران مدنی ما، سیاست‌ورزان و احزاب و جمعیت‌های ما، امروز باید آن گذشته‌ی بی‌افتخار و شرم‌آور را جبران کنند ... همه‌ی سخن جمهوری اسلامی ایران که دنیای استکبار را نگران و خشمگین کرده است، دعوت به این مقاومت است: مقاومت در برابر دخالت و شرارت آمریکا و دیگر قدرتهای متجاوز و به دست گرفتن سررشته‌ی آینده‌ی دنیای اسلام با تکیه بر معارف اسلامی.^۱

و در بیانی دیگر در این خصوص می‌فرمایند: «انفعال در مقابل دشمن، غلطترین کار و بزرگ‌ترین اشتباه است. ... از دشمن نباید حساب برد، نباید تحت تأثیر قرار گرفت و نباید در مقابلش منفعل شد. دشمن می‌خواهد جوامع را منفعل کند.»^۲

قدرتیابی جبهه مقاومت و کشورهای مظلومی چون فلسطین در سال‌های اخیر، تا حد زیادی مرهون عدم انفعال و اتکا به خود بوده است. این رویکرد، با ایجاد وحدت و همبستگی در میان گروه‌های مختلف مبارز و اتخاذ راهبردهای دفاعی و تهاجمی هوشمندانه، توازن قدرت را به نفع آنان تغییر داده است. استقلال و خودباوری، و عدم انفعال در برابر قدرتهای زورگو، سنگ بنای پیروزی‌های اخیر در برابر قدرتهای بزرگ بوده است.

۱. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ: ۱۴۰۰/۰۴/۲۸.

۲. مؤسسه فرهنگی انتشارات انقلاب اسلامی، دشمن شناسی، ص ۲۶۸.

نتیجه‌گیری

در دنیای امروز، مکتب مقاومت به عنوان یک نیروی مؤثر در تحولات منطقه‌ای و جهانی مطرح است. این مکتب، با الهام از آموزه‌های دینی و تجارب تاریخی، بر حفظ هویت، استقلال و ارزش‌های اسلامی در برابر تهدیدات و فشارهای خارجی تأکید دارد. این مقاله، شاخصه‌های مکتب مقاومت از منظر مقام معظم رهبری را بررسی می‌کند و به تمایز بین مقاومت اصیل و انحرافی می‌پردازد.

نتیجه‌گیری این مقاله نشان می‌دهد که مکتب مقاومت از منظر مقام معظم رهبری، دارای شاخصه‌های متعددی است که در دو بعد ایجابی و سلبی قابل بررسی هستند. در بعد ایجابی، شاخصه‌هایی همچون ایمان و اعتقاد راسخ به خداوند، استقامت و پایداری در برابر دشمن، وحدت و همبستگی، خودباوری و اتکا به توان داخلی، و بهره‌گیری از عقلانیت و تدبیر، از ارکان اصلی این مکتب به شمار می‌روند. این شاخصه‌ها، مقاومت را به یک حرکت پویا و سازنده تبدیل می‌کنند که هدف آن، ایجاد تغییرات مثبت در جوامع اسلامی و جهان است. رهبری، به عنوان عاملی تعیین‌کننده در حفظ و تقویت این شاخصه‌ها، نقش کلیدی ایفا می‌کند و با تبیین اصول و ارزش‌های مقاومت، مسیر را برای پیشبرد اهداف این مکتب هموار می‌سازد.

در بعد سلبی، این مقاله به بررسی عواملی می‌پردازد که می‌توانند به تضعیف مکتب مقاومت منجر شوند. از جمله این عوامل، می‌توان به ضعف و سستی در برابر دشمن، انفعال و بی‌کفایتی، تفرقه و اختلاف، و وابستگی به قدرت‌های خارجی اشاره کرد. این عوامل، نه تنها باعث تضعیف روحیه مقاومت می‌شوند، بلکه زمینه را برای پیشروی دشمن و تحمیل خواسته‌هایش فراهم می‌کنند. لذا، مقابله با این عوامل و پرهیز از آن‌ها، از ضروریات حفظ و تحکیم مکتب مقاومت است.

به طور خلاصه، نتیجه‌گیری مقاله تأکید بر اهمیت حفظ و تقویت شاخصه‌های ایجابی مکتب مقاومت، و پرهیز از عوامل سلبی آن دارد. این امر، نیازمند تلاش مستمر و همه‌جانبه در عرصه‌های مختلف، از جمله فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و نظامی است.

فهرست منابع

- * قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
- * نهج البلاغه، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
۱. بستانی، فؤاد، فرهنگ ابجدی، تهران: اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۵.
 ۲. دهخدا، علی اکبر، فرهنگ متوسط دهخدا، تهران: دانشکده ادبیات، چاپ دوم، ۱۳۹۰.
 ۳. رضایی، محمد علی، تفسیر قرآن مهر، تهران: پژوهش های تفسیر، چاپ اول، ۱۳۸۷.
 ۴. طیب، عبدالحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران: اسلام، چاپ اول، ۱۳۷۸.
 ۵. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: درسهایی از قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۸.
 ۶. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۱.
 ۷. مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، اندیشه مقاومت، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۸.
 ۸. _____ خط امام، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۸.
 ۹. _____ فلسطین از منظر آیت الله خامنه‌ای، تهران: مؤسسه انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۷.
 ۱۰. _____ مرگ تاجران، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۷.
 ۱۱. _____ مقالاتی از اندیشه‌نامه انقلاب اسلامی، تهران: مؤسسه انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۸.
 ۱۲. _____ منشور معارف انقلاب اسلامی، تهران: مؤسسه انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۷.
 ۱۳. محمدی ری شهری، محمد، حکمت‌نامه پیامبر اعظم (ص)، قم: دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۸۶.
 ۱۴. _____ کرائم قرآن، قم: دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۹۴.
 ۱۵. _____ میزان الحکمه، قم: دارالحديث، چاپ یازدهم، ۱۳۸۹.
 ۱۶. مطهری، مرتضی، قیام و انقلاب مهدی (ع)، تهران: صدرا، چاپ شصت و دوم، ۱۴۰۲.
 ۱۷. _____ مجموعه آثار، تهران: صدرا، چاپ هشتم، ۱۳۸۴.

۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ سی و دوم، ۱۳۷۴.
۱۹. نفیسی، علی اکبر، **فرهنگ نفیسی**، تهران: خیام، چاپ اول، بی تا.
۲۰. ابراهیم، مصطفی، **المعجم الوسیط**، استامبول: دارالدعوة، چاپ اول، ۱۹۸۹م.
۲۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، بیروت: دار الفکر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ق.
۲۲. جمعی از پژوهشگران، **المنجد فی اللغة العربیة المعاصرة**، بیروت: مشرق، چاپ اول، ۲۰۰۰م.
۲۳. راغب اصفهانی، حسین، **مفردات الفاظ القرآن**، بیروت: دارالقلم، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
۲۴. طباطبائی، محمد حسین، **المیزان فی تفسیر القرآن**، بیروت: الاعلمی، چاپ دوم، ۱۳۹۰ق.
۲۵. مجلسی، محمد باقر، **بحار الأنوار**، بیروت: داراحیاء التراث، چاپ سوم، ۱۴۰۳ق.
۲۶. مصطفوی، حسن، **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**، تهران: وزارت ارشاد، چاپ اول، ۱۳۶۸.
- ۲۷: سایت نشر آثار مقام معظم رهبری: Khamenei.ir